

JUHAN JAIGI LOOTUS JA USK:

Kirjavahetus Bernard Kangroga

Juhan Jaigi 100. sünniaastapäev, mis möödus 13. jaanuaril, on andnud põhjust eeskätt välja anda uustrükke tema loomingust ning tuua eesti lugejate ette selliseidki teoseid, mis senini on olnud üksnes käsikirjas. Valimik J. Jaigi jutte ja novelle on koondatud uude kogumikku "Käokübarad", mis ilmus sarjas "Eesti novellivara" (Eesti Raamat, Tallinn, 1999). Vaimustatud vastukaja on äratanud Jaigi varem avaldamata mälestusteraamat "Tiroliaana" (Tallinna Tehnikaülikooli kirjastus, 1999). Bibliofiilseltki huvipakkuvaks võib pidada Juhan Jaigi pärijate poolt välja antud lasteraamatut "Kaie ajaviide" (1998). Käesoleva aasta jaanuarikuu numbrites on Jaigi seniavaldamata luulet publitseerinud Looming, Akadeemia jne, jne.

Ometi jäi üle-eestilise Jaigi-nädala teaduskonverentsidel Tartus, Tallinnas ja Võrus kõlama mõte, et Juhan Jaik on tänases Eestis sisuliselt tundmatu autor. Tema loomingut ei ole uuritud monograafilises mõodus. Mõnevõrra paremini tuntakse tema jutte, aga ulatuslik näidendilooming on unustatud, rääkimata revüüdest, mis olid omal ajal sedavõrd populaarsed (eriti "Põrgu"), et neid mängiti mitmes Eesti teatris korraga ning lavastati isegi Riias. Mis on selle unustatuse põhjus? Kas ikka veel F. Tuglase hinnang, et Jaigi ekstsessiivsed fantaasiamängud on "ebaloogilised"? Samas rõhutati konverentsidel, et Jaigi looming on tänasele lugejale palju mõistetavam kui nelikümmend aastat tagasi. Jaigi proosatekstide poeetika on modernne (et mitte öelda: postmodernne). Selle interpreteerimine nõuab kirjandusteadlaselt head ettevalmistust ja suurt süvenemisvõimet – sest Juhan Jaik on saladus.

Seni pole laiemale üldsusele tutvustatud ka tema materjale Eesti Kirjandusmuuseumi Kultuuriloolises Arhiivis Tartus. Erinevaid teid pidi on arhiivi jõudnud J. Jaigi ilmunud ja ilmunud teoste käsikirju 1920.–1930. aastatest ("Noor-Eesti Kirjastuse", F. Tuglase kogus), kirju (mahukamad on kirjavahetused F. Tuglase ja O. Looritsaga) ja tema päevaraamat aastatest 1919–1920. 1998. aastal andis J. Jaigi tütar Ilo Jaik Riedberg

Bernard Kangro 1937. aastal
EKM EKLA A-37:4950

Juhan Jaik abikaasaga 1938. aastal
EKM EKLA A-5:83

Kirjandusmuuseumi hoiule J. Jaigi mitte eriti mahuka aga huvitava kogu, mis sisaldab kirju J. Jaigile ja tema abikaasale rohkem kui 70 isikult, kimbukese luuletuste ja proosapalade käsikirju. Materjal pärineb peamiselt aastatest 1944–1948, s.o J. Jaigi viimastest eluaastatest, mil ta viibis pagulasena Saksamaal, Austrias, Prantsusmaal ja Rootsis.

1944. aasta sügisel lahkus Juhan Jaik, tuntud kirjanik ja ajakirjanik, abikaasa ja lastega Eestist, sest ta oli jõudnud veendumusele, et ta ei oska elada Idast tuleva režiimi all. "[—] *mu loomus ei talu vägivalda enda vaimu kallal ja enda vägistamisega ei saa ma toime tulla.* [—] *Olen ise olnud sõdurina Vabadussõjas vabadust kätte võitlemas ning kõik võõrad ikked on mulle kitsad ja vastikud,*" kirjutab J. Jaik mälestusteraamatus "Tiroliaana" (lk 5). Võimalust otse Rootsi sõita ei leidunud ja nii pageti laevaga Saksamaale. Järgnes kaks aastat ebakindlat elu pagulaslaagrites Saksamaal, Austrias, Prantsusmaal. 1946. aasta algul õnnestus perekonnal lõpuks jõuda Rootsi, kuhu taheti minna lootuses, et seal õnnestub Juhan Jaigi süvenevale haigusele vahele segada. 1942. aastal oli Jaigil Eestis opereeritud ajukasvajad, mida täiesti kõrvaldada ei õnnestunud. Kõikidele muudele pagulaselu hädadele lisandusid veel rasked tervisehäired, mida leevendada ei saanudki, sest operatsioon Rootsis oli liiga kallis. Ometi elama pidi ja kõigele vaatamata tuli hankida elatusvahendeid, sest pere vajab toitmist, lapsed koolitamist. J. Jaigi jaoks vist ainus viis pere sissetulekuid suurendada oli teenida kirjatööga. (Vt ka Raimond Kolk. Tuulisui ja teised. Stockholm, 1980, lk 49) Aastad 1946–1948 olid Jaigile loominguliselt üsna viljakad, ta tegi kaastööd pagulaseesti ajalehtedele-ajakirjadele, 1946. aastal ilmus kirjastuse "Orto" väljaandel novellikogu "Kuldne elu", valmis mälestusteraamatu "Tiroliaana" käsikiri, teoksil oli ajalooline romaan, mis pidi käsitama aega Katariina II-st kuni Aleksander I-ni ning sisaldama paruness Barbara Juliane von Krüdeneri kammerteenri mälestusi neist aegadest – romaan, millest Jaik tahtis luua "jäädavama väärtusega asja" (J. Jaik kirjastusele "Orto" 7.05.1946). Avaldamisvõimalused aga olid siiski liiga väikesed, ka ei olnud kirjastajatel võimalik maksta nii suuri honorare, nagu autorid ootasid või nagu oli makstud Eestis. Ja tervis üha halvenes. See tekitas kibestumist, vääritimõistmisi. Jaigile ei olnud siiski antud aega kirjutada ruttamata ja rahulikult, nagu talle soovitas A. Gailit, kes uskus, et Jaigist võiks saada eesti

rahva Gogol (A. Gailit J. Jaigile 20.03.1946). 1948. aasta novembri lõpus läks Jaik Katrineholmi linna haiglasse, kus ta suri sama aasta 10. detsembril.

J. Jaigile aastatel 1944–1948 saadetud kirjad sugulastelt, sõpradelt, tuttavatelt peegeldavad hästi eesti põgenike olukorda neil aastail – inimesed olid laiali pagulaslaagrites, kodutud ja kodumaatud, soovimatud võõral maal ja võõra rahva keskel. Euroopa vajas terveid, tugevaid ja vallalisi kaevandustesse, põllutöödele, metsatöödele... Mida pidi Euroopa peale hakkama haigete, vanade ja lastega? Kellele oli Euroopas vaja väikerahva intelligente, väikerahva väikeses keeles kirjutatud kirjandust ja teadust? Eesti pagulasi kummitas tõsine oht, et nad antakse välja Venemaale, seega otsiti võimalusi põgenemiseks Euroopast kaugemale, Austraaliasse, Ameerikasse. 1945.–46. aastal näib pagulas-konnas olevat veel valitsenud usk, et maailma "suured" lahendavad olukorra väikeriikide jaoks positiivselt, et hiljemalt 1946. aasta jõuluks saab kodumaale tagasi. 1947.–48. aastal on meeleolud teistsugused, püütakse kohaneda eluga riigis, kuhu sõda oli paisanud, püütakse leppida pagulasestaatusega. Juhan Jaigile aga leppimist ja kohanemist vist ei tulnudki, tema jäi lõpuni uskuma ja lootma, et pääseb peatselt kodumaale tagasi.

Järgnevalt publitseeritakse kõik EKLas leiduvad J. Jaigi ja B. Kangro kirjad. Need pärinevad ajavahemikust 13.02.1946–3.04.1947. J. Jaik jõudis perega Rootsi 1946. aasta algul. Esialgu leiti elukoht Viggbyholmi põgenikelaagris Stockholmis lähedal, edasi paigutati Jaigid Unungesse Berga Säteri mõisasse Katrineholmi linna lähedale, kus pere eluase-meks oli kaks tuba kiriku võõrmündri mahajäetud majas. (Juhan Jaik 1899–1948. Koost. Sirje Vill. Põlva, 1997) Bernard Kangro jõudis Rootsi 1944. aasta sügisel, viibis Örnköldsviki ja Ulricehamni põgenikelaagris, 1945. aastast oli arhiivitööl Karlstadis Värmlandi muuseumis, 1946. aastal siirdus Kävlingesse, töötas Lundi ülikooli kunstimuuseumis fotograafina.

J. Jaigi kirjad B. Kangrole leiduvad EKLas B. Kangro kogus f 310, m 62:2. B. Kangro kirjad J. Jaigile J. Jaigi kogus, f 345, nr 1:31. Kirjad avaldatakse muutmata kujul, vaikumisi on lisatud üksikud kiirustaval kirjutajal vahele jäänud tähed.

K. M.

■ Kaarliliinan¹ sel 13. veebruaril 1946.

Kallis Võrumaa miis!

Ei olõ Sinnu viil saanu tennäde ilusa laulu iist, mia Sa ollit kirjä pandunu katõst Tsooru mehest Ojast ja Uast oppusõss ja iinkujuss.² Tuu oll väega miilt müüda umma kiilt lukõ' kirjän. A ma, va patonõ, kirudõ Sulle viil põrra' vasta. Uma' laulu' saadi ette tiidüstämä, et kiri tull. Kas sait tõsõ ilustõ kätte?

Kae, vana sõber, Su peräst oll mull irm, et kos Sa jäit, a ku kuuli, et Rantsusmaal, sõss mõtli: noh õga Võrumaa miis kohegi ei kao'. Olõ tõistõ inemiste käest kuuldu, et Sul sääal pallu mässämist oll. Ku ütškõrd nõna' kokku tsuskami, kuulõ ess kah.

¹ Karlstadis.

² Jaigi käsikirjade hulgas (EKM EKLA f 345, nr 4:2) leidub võrukeelne ballaad pealkirjaga "Oja ja Uba", mis on küll dateeritud hilisema kuupäevaga

(13. III 1946). Selle tegelasteks on kaks joodikut Oja ja Uba, Tsooru mehed, kellele pärast surma põrgus antakse tähtis amet, kütta enneolematult palavat põrgutuld neile, kes töid sõja.

No mull oll jäll mere maidaga ätä: vindläne lask ja irmsa tormu käen olli mitu päivä. Ma tulli Soomõmaalt ja Bottnia pääl jäi üte laiva loksiga ättä. No olõ siin vannu-asjumaian vai muusõjunnin tüül joba üle üte ajastaga, tsurgi siin kirju maa keelest kuninga kiilde ja tii muud, mia peremiis ette tsuskas. Tüüpäiv om säidse puul tunni ja ussõ' omma' sällä takast lukun, a õdakuspoolist ja pühapäivist olõ ummi kirju tennü. Kirudi peris ruumanit, a sõss läts tervüs tsortsi ja visksi ärr. No olõ keväje vahtsid värsse jäll üles pandunu, kui aig om lubanu. Ütevahe tei ka maalri tüüd peris, osti õllivärvi' ja peris ää ole tsurki. Ku ilusõ ilma' omma', lasõmi jalgrattidegõ müüdä maad ringi.

Kae nii ma elä ja siin om muidu ikäv, eestläisi om veidü ja ruutslasõ omma jo nigu latsõ, õga neidega õigõt juttu ei saa ajja'.

Sõss om asjalugu viil nii, et tahtsõmi tetä' ütte säärest nigu Kultuuriloolist arhiivi. Et kogumi kijä' ja kõik, mia om, kokku noidõ päivi jaoss, mia iin tulõva. Säärtse mia inemise indä käen oitva, olgu neide man, a et alalõ olõsi. Trükidu raamadu, pildi, tokusmendi, arvustusõ jm., mia inemine ei taha üten kanda, saa ütitselt oituss. Mis Sa tuust asjast arvat? Ma mõtlõ, et seo olõss ammu pidänü tegimä, a tiimi sõss no'. Kirudõ mulle, kas ja mis Sul om jne. ja pia edespidi silmän. A kõik tuu asi om nii salajane veidukese, et nu' ei tiiaisi, kel tuud vaja ei olõ ja mulisõna ei nakkasi. Mia vaiksõmb, tuu paremb. Kirudõ sõss tuust asjast.

Kae, no olõgi paprõ täüs tsurkunu, a mis tuust, om puulbä ummik ja ma kroonu aast kirudõ.

Jää sõss tervess kõgõ peregä ja mu vanamuur saat ka tervüisi, talle "Kesväesä"³ miildü, ütles äitäh.

Tervüisi Bernard,
Antsla miis

■ Karlstad 2. mail 1946.

Kallis Võrumaamees!

Sinu tihedast kirjast, mille kirjutasid haigest käest hoolimata, on oma paar nädalat mööda. Äitäh! Ei rutanud vastamisega, kuna oli mõningaid kavasid ka 27. päälinna Penklubi ajaks minna. Ei saanud. Nüüd kirjuta, mis oli ja mis tehti.

Loodan, et Su käsi on juba tarvituskõlblikum ja kirjutad Viitina Sohvi⁴ meeste imelike juhtumisi üles. Madam v. Krüdener oli Euroopas tuntud isiksus, käis läbi Aleksandri ja Napoleoniga, kirjutas koguni prantsuskeelse romaani (umbes oli päälkiri "Valdé"⁵, või midagi seesugust, olen unustanud), ajas Riias oma usulist tegevust jne. Seega on ta huvitav kuju ja tema kohta on materjale küll. Ei mäleta aga ühtegi täpset kohta, kui edaspidi satun mõnele, teatan Sulle. Veliste tegevuse kohta on mul endal küll ülevaade, kuigi

³ J. Jaigi ballaadi "Kesväesä" käsikiri leidub J. Jaigi kogus (EKM EKLA, f 345, nr 3:18). Ballaad on avaldatud ajakirjas "Akadeemia" nr 1, 1999, lk 72–76 ja eri raamatuna (J. Jaik, Kesväesä. Võro Selts VKKF 1998).

⁴ Krüdener, Barbara Juliane von (1764–1824), baltisaksa kirjanik. 1803 avaldas menuka prantsuskeelse kiriroomaani "Valérie". Oli seotud vennastekogudusega, tegutses rändjutlustajana. 1818. aastast alates elas Võrumaal Viitina mõisas.

⁵ Vt viide 4.

rohkem vanema järgu kohta. 1936. aastast alates olen korjanud materjali romaani jaoks, mis käsitleb aega 1738–1741, peamiselt Urvestes. Need matsin aga maa sisse. Kirjutasin ka romaani pisut, aga pidasin ennast veel ebakompetentseks, kuigi olen kümnete viisi lugenud selleaegseid jutluste ja elulugude raamatuid, tutvunud materjaliga, mida Rudolf Põldmäe⁶ tõi Saksamaalt Herrnhutist, vahtinud kirikuraamatuid ja muidugi vaadanud mõeldavad trükitud allikad sellest ajast. Eesti keeles kirjutas Põldmäe Eesti Kirjanduses mitu artiklit (neid saab ehk siit kuskilt), samuti on Suits kirjutanud vennastekoguduse kirjandusest (ka "Liber Saecularis'es")⁷, Köpp (?) kirjutas Ajaloolises Ajakirjas Tallinna Paabust⁸ (Hiiemets⁹ kirjutas sellel ainel ilukirjandust, nagu mäletad). – Kunagi, kui aega saan, see aine on tõesti äärmiselt huvitav psühholoogilisest küljest, miljöölt ja aja-järgu poolest. Ei jõudnud siiski ära oodata ja 1944. a talvel kirjutasin samal ainel prooviks draama (mida ei saanud ette kanda, sõjad tulid pääle). – Nii et olen väga huvitatud Su tööst juba ainestiku pärast. Jõudu tööle vaid! Kui kaugel Sul on juba?

Pea sulle seekord lõpetama, härrad käivad siin ringi. Üldiselt on ju, et vist 31. mail saan arhiivitöölt lahti, siis tuleb vabrikut otsida (tervis kehavõitu ikka!), kus kuidagi veeteerida saaks. Vahepeäl kirjutasin ühe vastse lauluraamatu¹⁰ kah, trükkida teist praegu ei saa ega taha, las seisab mõne aja.

Kevad on siin jahe ja maituled olid haledavõitu, ei oska need pärismaalased ka laulda ega midagi.

Palju tuhat tervist sulle ja su perele! Kirjuta siis jälle!

Bernard

P.S. Mis raamat see oli, mis tulema sul pidi? Laulud või jutud?¹¹

Naine käskis ka tervitada!

- Ununge, Berga Säteri,
12. sept 1946.

Armas Kangro,

Mu uus aadress on seal ülal nurgal. Asun siin juba üle paari nädala. Elan mõisa tiibhoones, korter + söök kroonu poolt. Kultuurilised, liiklemis-, tasku- ja piibukulud tulevad kuidagi ise teenida. Loodan siiski elujärje kuidagi tasakaalu viia ja oma perega kuidagi läbi

⁶ Põldmäe, Rudolf (1908–1988), kirjandusteadlane, folklorist, kultuuriloolane. Kaitses 1940. a magistriraadi väitekirjaga "Halle pietismi mõjust eesti kirjanduses aastail 1710–1750".

⁷ Ilmselt peab B. Kangro silmas G. Suitsu artiklit "Madam Krüdener eesti rahvatraditsioonis" (G. Suits, Madame Krüdener dans la tradition populaire estoniennne. Institut Scientifique Français de Tartu. Annuaire 1935. Akadeemiline Kooperaatiiv. Tartu, 1936).

⁸ Tallinna (Tallima) Paabust ilmus artikkel Olaf

Sillalt (O. Sild, Tallima Paap. Usuteadusline ajakiri, nr 3–4, 1928/29, lk 97–129).

⁹ Hiiemets, Johannes (1904–1942), kirikuõpetaja ja kirjanik. Hernhuutliku liikumise teemadel on avaldanud jutustused "Taeva Jaan" (Tartu, 1937), "Õpetaja Quandti rasked päevad" (Tartu, 1940), romaani "Õige vaim" (Tartu, 1939).

¹⁰ Ilmselt peab B. Kangro silmas luuletuskogu "Pühapäev", ilm. 1946.

¹¹ 1946. a aprillis ilmus J. Jaigilt "Orto" kirjas-tusel novellikogu "Kuldne elu".

tulla. – Kuidas see arhiiv eksisteerib? Ma võiksin kogukese pabereid ära saata, on neid õige huvipakkuvaid. Tööd midagi praegu ei tee, sest puudub tööriist – kirjutusmasin.

Tervitades

Juhan Jaik

■ Karlstad 11/9 46.

Kallis Võrumaa miis!

Aitäh kaardi ja teate eest materjalide asjus. Et oleks ametiasjad kõigepäält, siis: paki kokku ja saada. Kuigi ma ei ole suvel saanud seda asja kõige suurema innuga ajada, sest olin 4 nädalat väljas reisil ja hiljem tuli töö lõpetamine ning uue koha järele ringi vaatamine. Uut aga pole midagi leidnud, olen "elukutseline kirjanik" praegu ja ei ole tulevikust teada palju midagi. Näis mis saab? Tahtsin siiski lõuna poole, umbes Lundi kanti minna, siin pole midagi teha enam, sest arhiivitöö lõppes ja muud kohast tööd siin ei ole.

Oled siis mõisnik, kui häärberis elad. Kuis aga on selle mõisaproua lugu, mida kevadel algasid? Sul oli ükskord tuju nagu ära sellest. Või kuis nüüd siis on? Ja kuis üldse on meeolude baromeeter?

Olen kahjuks ühe kire ohvriks langenud, sirgeldan pilte õlivärviga. See on siis hobby ja on põnev, sest ei tea alguses, kuis välja tuleb. Üks luuletuskogu sai kevadel kirjutatud¹², nüüd tahaksin teist läbi lugeda, et mis sääb on, aga lähed jälle seenele või marjale. Ja siin on mõlemaid kole palju.

Selle kuu lõpuni vähemalt olen siin ja aadress on: Herrhagsg. 30, e/o Lundkvist, Karlstad.

Ilmad kehvad, hein jääb tegemata, s. t. tahtsin väikese rattatuuri teha Põhja-Värmlandi. Nüüd ei saa küll midagi.

Kirjuta siis!

Parimate tervitustega Sulle ja perele!

Bernard

■ Ununge, Berga Säteri,
13. IX 1946.

Armas Kangro,

Nii need asjad on jah, et minu saatus on mu siia tõstnud, veel kaugemale Stockholmi vaimsetest ja füüsilistest lihapottidest kui enne. Ei olnud mul võimalik linna korterit leida ja linna elu pulse ja südamekloppimisi nii poliitisel kui vaimlisel ja kirjanduspoliitisel alal kaasa teha. See jäi teistele, kes sellele kõigele on ka suuremad meistrid, ma kae nii viiri müüda. Aga ütesugune matuseaia sõnnik saa meist kõigist.

¹² Vt viide 10.

Ma olen aga siin päris rahul, sest mida peaksin ma tingimata just linnas elama, kui lastekoolitamise motiivid ja muud säärasead kaaluvad asjad nagu nii peavad kõrvale jääma? Aastad on meil kõigil möödunud nii, et on olnud üksainus muljete sisselaadimine, elu on olnud kui mõnel Lunapargi karussellil, üks närvekõditav äkküllatus teise peale – kunagi on tarvis neid ka ärareageerida ja neist midagi ka paberile nõrirstada. Siinses hiirvaikus ja ürgrahus oleks see pikkade sügissadude ja talvetuiskude ajal kõige mugavam ja mõnusam.

Ma läksin sellest Viitina prouast lahku¹³, arvatavasti ajutiselt. Läksin hirmu selle materjalirohkuse ees, mis tema tegudest juba on kirja pandud. Nüüd pean tasahiljukesi plaani, kuidas korraldada asja nii, et piirduda ainult Viitina ja selle ümbrusega ja natuke ka Lätimaaga. Aga ma teda niipea vist kätte ei võta.

Ühe uue jutukogu kirjutasin küll valmis ja nüüd teen ühte lasteraamatut.¹⁴ Pärast seda oleks kavas värsked pagulasmälestused – kümme kuud Tirolis või midagi sellist.¹⁵ Pea on kõiksuguseid kavasad täis, igasugused uued tegelased tammuvad seal rahutult ringi ning nõuavad paberile pääsemist. Saab näha, mis kevadeni kõik sünnib.

Jah, mul jätkub head tuju ja töölusti, olgugi, et mind eelmise raamatu pärast veel siimaani torgitakse ja tsusitakse, otse ja kaudselt. Kuid mina olen oma raamatuga ise rahul ja tehku teised mis tantsu tahavad selle ümber. Pisiveakesi muidugi leian, aga kui ükskord ilmub teine trükk, loodetavasti Eestis, siis silun need ka ära.

Ajame siin ka seeni ja marju taga. Oleme korjanud, prepareerinud, konserveerinud ja kontsentreerinud 60 kilo pohli nii et lingonsült¹⁶ on omast käest võtta. Ja seeni püüame ka vahel ja paar korda nädalas käin järvel ahvenaid hurjutamas. Oli senini säärane tühi aeg, et polnud kirjutusmasinat ja siis polnud muud teha, kui suurendasime oma jõu kohaselt maailma toidutagavarasid. Nüüd sain esialgul masina laenuks, on loota ka, et varsti saan säärase klõpsutise päriselt omale ja siis pole muud kui hakkan kartma, et sõda vahele ei tule ja mu ilusat pikka kirjutamissügist ja talve ära ei riku. Sest minul on ikka olnud nii, et kui kõik on korras ja asi võiks minna, siis tuleb äkki mingi deus ex machina või force majeure vahele ja jälle on mokas kõik puha.

Midagi mul enesest kirjutada ei olnud, kuid niipalju ridu sai siiski täis. Nüüd ma kuulen suure huviga, et oled hakanud teise muusaga kurameerima. See on huvitav kuulda ja usun, et sellel asjal saab olema üllatavat edu. Kuigi ma senini olen vahel mõtelnud, et sa ükskord valmistad suure üllatuse oma esimese proosaraamatuga.¹⁷ See usk jääb mulle ikkagi veel alles, kuigi ma soovin ka, et see su praegune flirt uue muusaga ei jääks paljaks platooniliseks mehkeldamiseks vaid ka sellest midagi kopsakat tulema peaks. Mul liiguvad praegu silmade ees sellised mitmemuusapidajad (See pole kohtulikult karistatav nagu mitme naise pidamine) nagu Vyspiansky¹⁸ Poolas ja Čiurlionis¹⁹ Leedus ja

¹³ 1946. a mai algul on J. Jaigil teosilolevast romaanist valmis olnud umbes 100 lk. Ta on kavatsenud selle lõpetada septembrikuuks, sest raamat pidi tulema mahukas, umbes 500 lk. (J. Jaik kirjastusele "Orto" 7. V 1946. EKM EKLA, f 345, nr 2:2).

¹⁴ Uut jutukogu Jaigilt Rootsis ei ilmunud, ehkki kirjastusele "Orto" on ta avaldamiseks pakkunud just uusi jutte, mis on valminud romaanitöö kõrvalt (J. Jaik kirjastusele "Orto" 7. V 1946). Ka pole teada, missugune lasteraamat Jaigil käsil oli.

¹⁵ J. Jaigi mälestusteraamat "Tiroliaana" ilmus 1999. aastal Tallinna Tehnikaülikooli kirjastuse väljaandel.

¹⁶ Rootsi keeles *lingonsylt* – pohlakeedis.

¹⁷ B. Kangro esimene proosaraamat, romaan "Igatsetud maa" ilmus Rootsis 1949. aastal.

¹⁸ Wyspiański, Stanisław (1869–1907), poola kirjanik ja maalikunstnik.

¹⁹ Čiurlionis, Mikalojus Konstantinas (1875–1911), leedu maalikunstnik ja helilooja.

paljud muud mööda laia maailma ja lõpul veel ka meie Ants Murakin²⁰, kes kirjutab tõlkimise asemel algupärast romaani. Ma jooksin noorest peast oma sarved viiuliga ja pintsliiga maha juba õige varakult ja nad on mu viisakalt rahule jätnud, sest mis sa vanast inimesest enam loodad? Dadaismi või sürrealismi võiks vast teha, kuid ei näe sellel otsarvet.

Mul oli tuju natuke klöbistada ja kohe vastata, seepärast ma täna arhiivile veel pakki ei saada. Pole kokku kogutud. Need oleksid peamiselt mitmesugused põgenikudokumendid ja paberid, milliseid oma rännul tuli hankida ja mis teatud aja järele huvi võivad pakkuda. Vast mõned kirjad ka.

Muidu mulle on hakanud paistma, et maailma asjad vast nüüd kiiremas tempos arenema hakkavad. Kas sulle ei paista ka nii?

Või siis sihid lõuna poole? Mulle on siin kodu muretsetud vähemalt aastaks ja ma jään siia paigale, kuni sõjamürin või miski muu ei sunni siit lahkuma.

Kui sa vaevaks võtad mulle vastata, siis kirjuta, mida oled uut kuulnud kirjanduselu ümber. Mul on kirjavahetus jäänud sööti ja ei tea midagi, mis teised teevad või mõtlevad.

Palju tervisi siit sulle ja su prouale!

Juhan Jaik

■ Karlstad 20/9 46.

Armas Võrumaamiis!

Aitäh pika kirja eest! Ootas, et ehk saan vahepeäl mõne huvitava kirja välismaailmast ja siis võin Sullegi udujuttu ajada, aga keegi ei kirjuta ja ma ei tea ka midagi, mis kolleegid ja muu peenem rahvas teeb. Ma ise ei tee suurt midagi. Isegi mu luuletuskogu trükivalmis seadmine, mis mul läheb harilikult nobedasti, on takerdunud. Ei ole vaimu. Maalimine, ära Sa, toohuju, arva, et see midagi tõsist on. See on funktsiooni-lõbu ja ajaviide vahel sekka, kui meel kurb on. Õieti ajaviitmise. Aga vahel on niisugust aega, kui tahad põneva asjaga väljas tegeleda. See kõik on nii muuseas.

Olen väga meelitatud Su häadest lootustest, et ma proosat või nii. Aga vot, ridagi pole paberile pandud poole aasta jooksul. Pole sisemist himu olnud ja ilma selleta – ei tee, sest teised pole nagu Sina, et ütled, et ja teised needsinatsed sõnad. Üks kaunis noorepõlve lugu mõlgub küll meeles, kuid olen liiga laiali kistud töö otsimise ja kõige välisega veel lisaks oma sisemistele pahedele. Tööga on nii, et ei tea, mis St.-i²¹ härrad arvavad. Ühe juudist professori leidsin, kes mind võtaks. Täna saatsin paberid minema.

Siis on nii, et tänan ette materjalide eest! Vahest, kui Sul ees ei ole, on parem neid saata uude kohta. Ehk löövad äkki kiiresti sõidu sisse ja jääb kahe koha vahele. Muidu oli küll kavatsus siit minna mitte enne järgmise kuu algust. Või ükskõik, kuidas aga Sulle passib.

²⁰ Murakin, Ants (1891–1975), maalikunstnik ja tõlkija, peamiselt ungari kirjanduse vahendaja eesti keelde. Rootsisis ilmus temalt valimik matkakirju "Paani riik" (Vadstena, 1957).

²¹ Stockholmi

Aga üldse, õnnitlen uue kogu valmimise puhul ja jõudu lasteraamatule. Ära sest arvustuse-lõrast ennast sisemiselt puudutada lase, nii, et see ebasoodsalt mõjuks! Loodan, et ka oma mälestused Tiroolist paberile saad. Ainult Viitina prouast on kahju, ta nagu tuttav inimene ja omanurga naisterahvas pääle kõige muu. Eks Sa hiljem soendad suhted jälle üles.

Muidu ei usu sõja peatsesse tulemissse ja ilm on sitt – sajab. Ma ei saanud "Soome-metsadesse" minna, kuigi on telk ja kõik.

Soovin Sulle rahulikku töötamist. Kirjuta, kuis läheb ja kuis Sa materjalidega arvad.

Palju tuhat tervist

Bernard

Mu aadress täpselt on:

Herrhagsgatan 30, c/o Lundkvist
Karlstad

■ Ununges, 19. II 1947.

Armas Kangro!

Juhus oli serveerinud head tingimused su "Seitsmenda öö"²² meeolude maale sukellemiseks. Naine oli linnas, lapsed koolis, ise tundsin kodus igavust, kuna pudruks taotud masinalint ei võimaldanud enam kirjutamist. Meeleolu kippus minema imelikult rahutuks, sest meelde kippusid kõik selle maailma valusad asjad. Siis aga tõi post su raamatu ning ma rändasin paar ringi su kujutusmaailmas mustast algaanest kuni heleda lõppkaaneni. Sellest päevast sai nii mulle väga ilus ja veetlusrohke endagaolemine sinu tumedate rooside aias. Ma ei taha sõnakesekski laskuda arvustajalikkusesse labasustesse, kuid ma mainiksin vaid seda, et lugedes tuli mõttesse, et kui ükskord meie pagulaskond saabub tagasi kodumaale, millesse mina kindlasti usun ja mispärast ma ei saa sallida neid, kes oma usuga mängivad nagu harakad sabaga, – siis oleksid küll sina see, kes pagulaspõlvest kõige väärtuslikuma koormaga tagasi tuleb. Midagi, mis võrdub J. Rainise²³ kojutoogiga maapaost. Teiseks on Peipsi olnud meie luule vaeslapseks, hulk aega tagasi oli Liiv ainus, kes Peipsilt meeolusid päris. Meie rahvas oli sellest järvest juba loobunud ja võõrdunud. Rannik oli jäetud venelastele, Peipsi laule meil pole, kui mitte arvestada vanasti rahvasuus liikuva laulu kahte rida:

*Mu kallim, lähme rutuga,
Pea paistvad Peipsi veed...*

Imelik ka, et Hurda Setukeste lauludes²⁴ Peipsit on nimetatud kui ma õieti mäletan vist ainult 2–3 korda, sedagi kuidagi möödaminnes ühenduses kalapüügi ja latikatega.

²² B. Kangro luuletuskogu "Seitsmes öö" (Lund, 1947).

²³ Rainis, Jānis (1865–1929), läti luuletaja. J. Rainis elas 1905–1920 Šveitsis, 1920 naasis Lätti. 1920–1925 avaldas luuletuskogude sarja "Dagda

viis visandivihikut", mis kajastab pagulase mõtteid ja tundeid.

²⁴ Hurt, Jakob "Setukeste laulud" I–III (Helsingi, 1904–1907).

Sütiste "Peipsist mereni"²⁵ puudutab see luulesportlane ainult mingi stardijoone otsimise huvides Peipsit. Ja Liivi ainetel kirjutatud värsid aina kinnitavad mu alatist aimust, et Juhan Liivi suuraeg veel kusagil ees seisab. Selle meie Johannese või Joanese Ilmutamise Raamat mõistatub alles pikas ajas rohkem ja rohkem lahti. Ning kes kuulab ta metsakohinaid või peseb silmi ta Peipsis, saab nägijaks nagu tema.

Siis veel mulle lugedes mõttesse tuli, ah, see ju puutub Suitsusse ja tema luule sümbolistlikku ossa, ega kuulu siia.

Ja siis veel üks mõtteke, mis vist palju väärt pole, kuid mis mul siiski ammu meeles on seisnud – ma tahaksin väga lugeda ühte sinu laulu tõlkes, nimelt võrukeelses tõlkes. See laul oleks "Ema rõivakirstul" kogust "Pühapäev". Minu vaist ütleb, et sääraseid aineid peab käsitama "emakeeles". Kas siis Uandimaa keel /a la Kr. J. Peterson/ ei ole väärliline komponent seal, kus esinevad selle maa joonik sõba ja sinipunane pulmavöö jne?

Siis on mul veel tänusõnad raamatu ja meelepidamise eest lausumata. Olgu nad lausunud ühes kahjatsusega, et minult küll vist niipea midagi vastu oodata ei ole. Mul pole kirjastajat, sest Ortoga on sidemed katkenud juba suvel ja mina oma kõhunahka tema ees kulutama ei hakka.²⁶ Mul on midagi valmimas küll. Tiroomi raamat valmib märtsi keskel või aprilliks. Barbara-Juliana loo viisin ka lõpule, kuid see töö tuleb algusest peale uuesti kirjutada. Ainult raskeimast olen üle, s. o. et tean, et sellest ajast siiski kenakene asi saab, kui vaeva ei põlga ja selle maali nii valmisjoonistada jõuan, millisena seda nüüd juba mõttes näen. Jutte on kogunenud hulgate ja ballaade olen kirjutanud.

Loen E T-st Suitsu luuleülevaadet²⁷. Annab Ortote kõvu mükse. Saab näha, kas osutub tõeks vanasõna "Vanamehe käsi on valus". Las anda sellele kupatusele pihta, vast puhastab see natuke õhku. Lauril²⁸ on raha, sõnakuulelike kolleegide kvartett laulab, käsi pikas, ta ümber sandilaulu – hosianna ja halleluujuh. Mul tuleb meelde ühe stockholmase jutt. "Kas see "Kuldimunade" kirjastus siis tõesti muud ei oska välja anda, kui "pastori kärvamine" ja "Rabapüüsi röökimised"? Küsisin, mis munad, missugune kirjastus? Ja mulle näidati kirjastusmärgi kaht kõrget ovaalset O-d. Eestlastel on pardeerimisnärv tugev.

Olen saanud viimasel ajal Gailitilt paar Ortot ülistavat kirja, milles Laurile paksu viirikit tossutatakse.²⁹ Aga samas palub Gailit mind, kas "Kodukolde" Rebane³⁰ ei saaks

²⁵ Schütz, Johannes "Peipsist mereni" (Tartu, 1930). Luuletuskogu.

²⁶ Kirjastus "Orto" soovis pärast J. Jaigi novellikogu "Kuldne elu" kirjastamist 1946. a kevadel avaldada Jaigilt "üht lustlikku romaani" sama aasta suvekuudel. Kuna romaan B. J. v. Krüdenerist polnud veel valmis, pakkus Jaik avaldamiseks uut jutukogu. A. Laur, kirjastuse "Orto" juhataja, leidis aga, et uut lühijuttude kogu niipea välja anda ei saa, kuna eelmisegagi on väikesi tülisid. Küll aga lubas ta kirjastada valmiva romaani. (Vt lähemalt J. Jaik "Ortole" 7. V 1946 ja "Orto" J. Jaigile 18. V 1946. EKM EKLA f 345, nr 2:2).

²⁷ Vt Suits, Gustav. "Eesti pagulaslüürika: Pilk eesti raamatute kaotuse katmisele 1946. a". (Eesti Teataja 1947, 12. II, nr 12, lk 4; 15. II, nr 13, lk 4; 19. II, nr 14, lk 4.

²⁸ Laur, Andres (1907–1973), kirjastuse "Orto" omanik ja juhtaja.

²⁹ A. Gailit ei mõista, miks on ajakirjanduses hakatud "Ortole" inetut klaperjahti pidama, kui see on kirjastanud rohkem raamatuid ja maksab paremat honorari kui teised. Tema arvates peaks tegema kõik, et "Orto" õitsele läheks, sest kirjastuse küsimus on eesti kultuuri säilitamise ja edasiarendamise küsimus (A. Gailit J. Jaigile 21. I 1947. EKM EKLA f 345, nr 1:22).

³⁰ Rebane, Imant (1919–1986), kirjandusteadlane ja kultuuritegelane. Elas 1944. a sügisest Rootsis. Toimetas muu hulgas ajakirja "Kodukolle" (1947. a-st "Kodutee").

Visnapuule pakikest saata, sest Visnapuu olevat luu ja nahk.³¹ Muidugi rääkisid ma seda Rebasele ja ise panin ühe väikese kolmekilolise tee. Kuid mind imestab, miks Gailit ei pöördunud selle OrtO poole, keda ta nii kiidab, et näib ise sealtpoolt hästi, noh ütleme, rahuldavalt situeeritud olevat. Ja seal nad istuvad Lauri jalge ees – Gailit ja Mälk, kes Visnapuu Eestisse maha jätsid...³² Suits naelutab selle ometi lehes kinni.

Ja see jutt mida pikemaks läheb, seda kibedamaks või kurvemaks ta muutuks. Rootsi jõudes üllatas mind jahe vastuvõtt kolleegide poolt. Paistis nagu oleks mõni päris pahan-datud olnud, et miks ma ometigi veel surnud pole ja jälle välja ilmun. Kui üldse kedagi usaldada, siis kõige vähem omi kolleege...

Aga lõpetame need jutud ja mõtleme neid ise edasi kui nad mõnikord, mõne nähte tõukel jälle silmi tulevad.

Aga ilm läheb kevade poole, pakane on omadega läbi. Mulle näib isegi ka, et ajad kaugel pole, mil ka maailma asjades esimesed kevadsula sümptoomid nähtavale ilmuvad. Tuleb veel oodata, kõik tuleb omal ajal või natuke hiljem, nagu kinnitas kusagil üks minu tegelane.

Mu kiri on väga molltooniline, kuid ei maksa arvata, et ma seepärast norutaksin, et olen oma kolleegides pettunud. Üksi ja vaba olemine on ka midagi väärt, mina veel hindan seda eriti kõrgelt.

Tervitusi ja head tööindu. Ja sügiseks uus kogu. See oli A. Alle, kes Eestis propageeris kirjanikele ahtrust ja viljatust, andes selleks ise eeskuju. Kusagil mujal maailmas säärast kirjanduslikku enesekohitsemisusku ei tea esinevat.

Ja mu tervitused ka armulisele prouale!

Juhan Jaik

■ Västergatan 4
Kävlinge
3/4 47

Armas Jaik!

Su pika ilusa, aga pisut pessimistliku kirja sain rohkem kui kuu aega tagasi, aga näe, kuhu aeg on läinud! Nüüd alles pühade lävel saan Sulle vastamisega hakkama, kuigi see kavas oli ammu. Alguses mõtlesin, et las käin Stockholmis ära. Noh, käisin ära, olin nädala. Siis olid siin asjad hooletusse jäänud. Ka ametis oli nüüd rohkesti tööd. Lähen kell 8, tulen kell 5, parem osa päevast läheb sinna. Öösiti, siis kirjutan või loen. Ma ei mäleta enam, mis oleks vaba õhtuspoolik. Ja kuigi see pooleldi on, siis varjutavad teda

³¹ Vt lähemalt A. Gailit J. Jaigile 15. I 1947 (EKM EKLA, f 345, nr 1:22). H. Visnapuu oli aastail 1944–1949 Austrias ja Saksamaal põgenikelaagris.

³² 6. III 1946 kirjutab Gailit Jaigile Tallinnast pagemisest viimasel hetkel: sadamasse oli kokku voolanud üle 2000 inimese, laev võttis peale ainult 500. Et Gailiti perekond oli juba varem Rootsi saa-

nud, jättis Gailit pagasi maha ja trügis läbi sõdurite mitmekordsete kettide laevale. Under pääses nuttes ja anudes. "Ma tean küll, et Visna võis meid söimata. Kuid ta oli ise väga hooletu: ta sõitis neil kriitilistel päevadel hoopis maale ega polnudki siis Tallinnas, kui me ära sõitsime." (EKM EKLA, f 345, nr 1:22).

tegemata tööd, vastamata kirjad ja – uni ning väsimus. Noh, nüüd tuli kevade kah ja löoke laulab. Otsin uue ratta kummi. Kui vähegi saab, siis lahtise taeva alla ja siis jääb kirjasõna kõrvale.

Mis Sa kirjutad Ortost ja kolleegidest, klapib ilusti. Nägin St.-s ka Mälku ja Adsonit. Tõsi küll! See on kurb, et Sa praegu laeka jaoks pead töötama. Aga kas ei lähe paberijahiga asi meil veelgi hullemaks? Kirjutasin oma trükikojale, et mis nad arvavad. "Raskus paberiga", on vastus. Jaa, jaa. Vene propaganda peab ka kuhugi trükutama, teised tõmma ku end koomale. Aga "kevade märgid" nagu Sina ütled, on Stockholmi poliitikute pääd üsna optimistlikke kärbeid täis ajanud, asuvad suurema agarusega üksteist ründama.

Aga ühes ma olen Sinu mõttele küll vastu, et kolleegid oleksid vihased olnud, et Sa tulid. Seda ma ei usu. Võibolla ükskõiksed mõned, aga vaevalt, et vaenulikud.

Mis ma siis enesest Sulle? Kirjutasin kah romaanikese³³ või nii, esimest redaksiioonist läbi. Sai aga kehv, ei oska seda tööd. Ei tea, kas viskan kohe kõrvale, või töötan korra ümber ja viskan siis? Kirjutasin jaanuaris, väga kiiresti, igal ööl. Nüüd on sinna juba palju aega tagasi. Hiljuti tegin valmis ühe 3-vaatuselise näitemängu "Linnuaiad".³⁴ Lõõn teise ümber ja saadan Saksamaale, sääl teatrid kah. Luuldeid pole ühtegi teinud. Põle old meeoleu. "S. õ-ga" mässamine ei soodusta ka hingeliselt. Mis sa uusi teed, kui vanadki veel käes!³⁵

Huvitav oleks su ballaade ja Barbara-lugu näha. Loodan, et viimase varsti ümber töötad ja seda siiski lugeda saab.

Täna ilusate sõnade eest mu värsikeste puhul! Need ei ole seda kiitust väärt. Peipsi suhtes on mul Sinuga küll ühine mõte. See on tore järv, jah, aga miks pole tast kirjutatud?

Soovin Sulle ja Su perele minu ja mo eide poolt ilusaid munapähi. Loodan, et vahel viskad kirjakese.

Tervitades

Bernard

**Koostanud ja
kommenteerinud
Kristi Metste
(1961)**

Eesti
Kultuuriloolise
Arhiivi
teadur

³³ Romaan pidi haarama Eesti arengut kolmel ajastul (järelärkamisaeg, vabariigi algus ja lõpuosa) ning kandma pealkirja "Kuldne vili" (B. Kangro R. Kolgale jaanuaris 1947. EKM EKLA f 337, m 5:1).

³⁴ Näidendi käsikiri leidub B. Kangro kogus. (EKM EKLA, f 310, m 133:4).

³⁵ B. Kangrol oli raskusi luuletuskogu "Seitsmes öö" levitamiseks (vt lähemalt B. Kangro R. Kolgale 21. veebruaril 1947 jml. EKM EKLA f 337, m 5:1).